

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА КОМУНІКАЦІЯ У ДИСКУРСІ ЕФЕКТИВНОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Н. САВІНОВА

*доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач наукового відділу
правових проблем інформаційної безпеки
(Науково-дослідний інститут інформатики
і права НАПрН України)*

Упродовж останнього десятиліття проблематика подання кримінально-правової інформації дедалі яскравіше виокремлюється як самостійний напрям оцінок форми і змісту законотворчої та законодавчої практики, ефективності кримінально-правового регулювання. Питанням суті і цілей вдосконалення кримінально-правових конструкцій у своїх працях увагу приділяли Ю. Баулін, В. Навроцький, М. Панов і багато інших науковців, а рідкісна дисертація з кримінального права не містить практичних пропозицій щодо внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу України (далі — КК України). При цьому, на нашу думку, наріжним каменем оцінок ефективності інформації в КК України як джерела законодавчого регулювання захисту і примусу є все ж не лише зміст, обсяг і способи подання інформації, що вкладається в диспозицію і санкцію законодавцем, а обґрунтованість причин і розуміння цілей такого наповнення, а також наслідків, викликаних кримінально-правовими новелами в суспільстві.

Очевидно, що в умовах зміни соціальних відносин специфіка регулювання кримінальним правом конфліктної

зони суспільних відносин особливо гостро потребує сучасних і розумних перетворень не лише норм, а й доктрини кримінального права під впливом змін соціальних конструкцій різних рівнів (А. Жалінський), включаючи необхідність трансформації та наповнення новими смислами догматики і парадигми кримінального права (В. Туляков), виключення безпідставної криміналізації, необхідність визначення обсягів криміналізації та декриміналізації на підставі проведення кримінологічної експертизи (А. Закалюк).

Метою статті є демонстрування впливу кримінально-правової комунікації на ефективність кримінально-правового регулювання з позиції технологічної оцінки ефективності комунікації як досягнення нею запланованої цілі.

Підтримуючи необхідність виключно обґрунтованої і коректної динаміки кримінального права в сучасній Україні, вважаємо за необхідне звернути увагу на деякі значущі особливості феномену *кримінально-правової комунікації*, розуміючи під цією категорією цілеспрямовану передачу інформації про зміст кримінальних правопорушень і кримінально-правові наслідки їх вчинення

для злочинця і жертви (кримінально-правового поведіння¹).

Нелегко говорити про побудову ідеології кримінально-правової комунікації з урахуванням позицій нинішньої парадигми кримінально-правового впливу. Загалом важко абстрагуватися від демонстративності соціальних очікувань, рівня аномії та соціальної депривації, глобальної та локальної трансформації цінностей у суспільстві. Не менш складно чесно оцінювати реальну «суспільну небезпеку» кримінальних правопорушень в умовах нерідко безпідставної законодавчої інверсії та безглуздої криміналізації, які зумовлені байдужістю законотворчої еліти до емоцій, що викликаються у населення рефлекторною кримінально-правовою політикою, зловживанням правом, стагнацією жертв злочинів.

Однак парадокс полягає в тому, що аналіз технологічного та соціально-психологічного аспектів кримінально-правової комунікації (в широкому розумінні²) з математичною точністю може демонструвати проблеми сучасної кримінально-правової доктрини і законодавчої практики її реалізації.

Ведучи мову про правову норму, ми *a priori* вважаємо, що вона спрямована на регулювання певних суспільних відносин. Говорячи про кримінально-правову норму і закон про кримінальну відповідальність загалом, ми спочатку визначаємо їх первинну охоронну функцію, і лише після цього — регулятивну і превентивну.

За таких умов прийняття новел і «модернізація» раніше наявних норм, зокрема, у кримінальному праві, передбачає не суть регулювання, а врегулювання — створення норми, здатної привести до необхідного регулювання яко-

гось нерегульованого раніше ставлення. Сам факт визнання необхідності прийняття норми передбачає наявність обумовленої інтенції, що обґрунтована актуальною потребою введення таких змін.

Представницька функція законодавця констатує, що саме він є носієм ідеї своїх виборців, і, отже, законодавча інтенція (як ініціатора законопроекту) має бути зумовлена або, як мінімум, підкріплена волею його виборців. Інакше кажучи, ініціюючи ту чи іншу норму, в ідеалі законодавець прагне до задоволення певних соціальних очікувань своїх виборців.

Водночас важко не погодитися з позицією В. Тулякова, який, говорячи про роль кримінально-правового регулювання, зазначає: «Системна остаточність кримінально-правових заборон серед методів державного впливу ще не означає їх потреби суспільству... Відповідність кримінально-правової заборони оцінці такої заборони у населення робить закон ефективним, в іншому випадку це веде до поширення аномії та правового хаосу і правового хаосу, що відображається як у правовому нігілізмі населення, так і у революційній спрямованості дій правлячої еліти на задоволення власних потреб» [1, 3].

Якщо брати до уваги тенденцію прийняття тих чи інших кримінально-правових норм, які суперечать соціальним очікуванням, що створюють небезпеку і погіршують умови та якість життя більшості членів суспільства, такі норми в умовах загальної депривації не можуть не викликати масових девіацій, у тому числі й агресії як крайнього прояву опору введенню таких новел.

¹ Термін застосовується відповідно до визначення В. Тулякова, згідно з яким під кримінально-правовим зверненням розуміються «всі можливі заходи кримінально-правового впливу на злочинця і потерпілого з метою їх соціальної реабілітації та адаптації (заходи безпеки, заходи соціального захисту, компенсаційні заходи і т. д.)» [1, 18].

² Комунікація в широкому розумінні трактується як «метадискурс» (діалогічна модель Р. Крейга), «смісловий аспект соціальної взаємодії» [2, 10], «першооснови для будь-яких процесів життя людини і суспільства, а також сам цей процес і його результати (комунікація/взаємодія/інтеракція. — Н. С.)» [3, 12–13] тощо.

Емоційні ж реакції індивідумів, груп і суспільства на прийняття багатьох новел кримінального права нерідко самі собою становлять загрозу заподіяння шкоди охоронюваним відносинам, які можуть вчинятися просто через необхідність захисту соціальних та індивідуальних цінностей.

У розумінні соціальної психології комунікація¹ є однією зі сторін спілкування, поряд із перцепцією та інтеракцією. У цій тріаді комунікація являє собою технічну сторону спілкування – передачу інформації від комунікатора до реципієнта. Інші сторони (перцепція та інтеракція) характеризують психологічну й соціальну сторони спілкування – сприйняття і подальшу взаємодію, які обумовлені змістом отриманої завдяки комунікації інформації та емоціями, що виникли внаслідок її сприйняття.

Одна з найбільш демонстративних схем ефективної комунікації належить Г. Лассуеллу [4]. Саме вона, на нашу думку, повною мірою прийнятна для оцінки технічної сторони кримінально-правової комунікації як у широкому, так і у вузькому розумінні. Схема являє собою п'ять послідовних питань, відповіді на які необхідні для досягнення запланованої мети будь-якої комунікації (у широкому сенсі): 1. Хто [передає інформацію]? 2. Що [яку інформацію передає]? 3. За допомогою якого каналу [передає інформацію]? 4. Кому [адресує інформацію]? 5. З яким ефектом [яка очікувана мета від передачі інформації]?

Отже, для визначення будь-якої правової комунікації ці питання вимагають чіткої відповіді, проте вони не можуть зводитися до відповіді на питання визначення предмета регулювання, механізмів регулювання і

суб'єкта, оскільки залишаються відкритими питання «1», «4» і «5». І навпаки, наприклад, спроба дати відповідь на питання «1» і «5» у контексті відсутності соціальної обумовленості та безпрецедентного зловживання правом законодавця можуть призводити до емоційного вибуху, за умови, що відповідь на питання «4» стосується суспільства у стані аномії та фрустрації.

Очевидно, що сьогодні відповіді на ключові питання схеми комунікації без предиката кримінологічної експертизи, на введенні якої так наполягав А. Закалюк [5, 104], дати просто неможливо. Задоволення ж соціальних очікувань нормами кримінального права – як зворотний бік прийняття дискримінаційних положень КК України, але не менш небезпечний, адже перетворення кримінального права на зброю політичних баталій за будь-яких умов нівелює його первинне призначення – захист прав людини і найважливіших цінностей.

Істотно знижує ефективність комунікації та підвищує невідповідність декларованих і реальних цілей ситуативна криміналізація/декриміналізація тих чи інших діянь. Фактично фіктивні цілі новел КК України, що приховують реальні завдання, на які спрямована криміналізація/декриміналізація, здійснюватися не можуть. Таким чином, механічна ефективність такої комунікації при елементарній перевірці буде зведена до мінімуму, оскільки «очікувані» задекларовані цілі недосяжні. Ефективність же може бути досягнута в завуальованих цілях, які, при правильній оцінці, можуть сприйматися виключно як побічні або загалом свідчити про неправильне застосування відповідної норми. Крім

¹ Прерогатива вивчення феномену комунікації належить соціальній психології. Водночас із позицій оцінок продуктивності (охоронна функція кримінального права) й ефективності (регулятивна і превентивна функції) кримінально-правової комунікації, саме соціально-психологічна характеристика комунікації у спілкуванні є оптимальною для розуміння особливостей впливу кримінально-правової інформації на людину і групу людей.

цього, вони можуть бути провокаціями девіацій у кожній зі сторін комунікації¹.

З урахуванням цього чи варто сумніватися у впливі порушення системи комунікативної послідовності формування і подання кримінально-правової інформації? Перцептивна сторона — пізнання змісту комунікації — реалізується через інтелектуальні якості реципієнта комунікації, проте вона неможлива і без первинно сформованої змістовної частини комунікації — інформації. Інформація повинна бути сприйнятливою, тобто з метою забезпечення можливості її усвідомлення і прийняття кожним членом суспільства вона має бути не тільки дохідливою, а й прийнятною для реципієнта. *Визначення запиту, потреб і здатності сприйняти кримінально-правову інформацію громадянином як суб'єктом-еталоном цільової аудиторії кримінально-правової комунікації повинно бути критерієм оцінки перцептивної сторони комунікації.* Власне, у цьому і криється очевидний сенс іронічного запитання: для кого написаний Кримінальний кодекс? Однак перцепція визначає не лише пізнання новели, вона спрямована на пізнання суті кримінально-правового регулювання. І в цьому випадку знову має йтися про захист прав людини і безпеки. Врешті-решт, усі аспекти «суспільної небезпечності» так чи інакше впливають на права людини. Але від кута зору на заподіяну шкоду як вплив на «суспільну небезпечність» залежить можливість законодавчої еліти лобювати власні провладні інтереси, а від бачення шкоди від злочину як посягання на права людини прямо залежить розуміння отримувача кримінально-правової комунікації, що КК України захищає, власне, його інтереси.

Чи можливо за таких умов утворити ефективну взаємодію населення і влади, спрямовану на реалізацію функцій закону про кримінальну відповідальність? Ймовірно, такі очікування перестануть бути безпідставними у разі реальної кардинальної відмови від інквізиційної парадигми кримінального права на користь інституалізації та розвитку інститутів кримінально-правового захисту і кримінально-правового поведіння.

Викладене дозволяє дійти таких висновків.

1. Однією з причин кризи, яка спостерігається у сучасному кримінально-правовому регулюванні, є недосконалість формування і здійснення кримінально-правової комунікації, яка, по суті, є засобом доставки інформації про кримінальну відповідальність до аудиторії.

2. Корекція виключно структурно-функціональних складових кримінально-правової комунікації малоефективна в умовах неприйняття аудиторією як змісту (включаючи обсяг), так і способів формування (необґрунтована законодавча інтенція) такої комунікації. Сучасна парадигма кримінального права, яка обумовлює диктаторську кримінально-правову комунікацію, поки що залишається інквізиційною і вимагає модернізації: відмови від парадигми «охорона від суспільно небезпечних дій» і формування трендів «захист інтересів людини, спільноти, суспільства, держави» та «забезпечення належного кримінально-правового поведіння зі злочинцями і жертвами злочинів».

3. З метою ефективної консолідованої взаємодії влади та суспільства щодо забезпечення останнього від кримінальних правопорушень така кому-

¹ Навряд чи вимагає сьогодні додаткової аргументації твердження В. Тулякова про те, що «практика нашого повсякденного існування за останній рік, що групові (масові, публічні) заходи переростають в акти політичного чи іншого (релігійного) екстремізму, самосуд, що створює загрозу громадській та державній безпеці, або, навпаки, супроводжуються розгоном маніфестантів, що за певних умов можна кваліфікувати як порушення політичних прав і свобод, принципів і норм міжнародного права та прав людини» [1, 10].

нікація зобов'язана нести аудиторії обґрунтовану, необхідну, сприйнятливу, прийнятну і корисну інформацію.

4. Необґрунтовані законодавчі інверсії нівелюють ефективність кримінально-правової комунікації, зумовлюючи конфлікт суспільства і законодавчої еліти. Зокрема, вони можуть бути причиною депривації, підставою для виникнення або ескалації поведінкового конфлікту локального або загальнодержавного рівня.

5. Зловживання правовою комунікацією є одним із засобів тиску влади

на суспільство, що дискредитує значення кримінального права як галузі, покликаної захищати найважливіші цінності суспільства та відносини, що виникають з цього приводу. За умов використання кримінального права відповідно до інтересів тих чи інших мінливих еліт передусім населення зазнає негативного впливу криміналізації та несправедливого покарання замість позитивного і необхідного кримінально-правового регулювання.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Туляков В. О. Кримінальне право сьогодення: ренесанс сталого розвитку // Вісник Асоціації кримінального права України. — 2014. — № 2 (3). — С. 1–19.
2. Андрианов М. С. Невербальная коммуникация: психология и право. — М., 2007.
3. Гаера Д. П. Основы теории коммуникации. — СПб., 2011.
4. Lasswell H. D. The Structure and Function of Communication in Society // The Communication of Ideas. — New York, 1948.
5. Закалюк А. П. Про запровадження в Україні кримінологічної експертизи // Право України. — 1999. — № 7.

REFERENCES

1. Tuliakov V. O. Kryminalne pravo siodennia: renesans staloho rozvytku [Modern Criminal Law: the Renaissance of Sustainable Development], *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*, 2014, no. 2 (3), pp. 1–19.
2. Andryanov M. S. Neverbalnaia kommunykatsiya: psykholohiya y pravo [Nonverbal Communication: Psychology and Law], Moscow, 2007.
3. Havra D. P. Osnovy teoryy kommunykatsyy [Basic Theory of Communication], Saint Petersburg, 2011.
4. Lasswell H. D. The Structure and Function of Communication in Society, *The Communication of Ideas*, New York, 1948.
5. Zakaliuk A. P. Pro zaprovadzhennia v Ukraini kryminolohichnoi ekspertyzy [On Introduction of Criminalistics Examination in Ukraine], *Pravo Ukrainy*, 1999, no. 7.

Савінова Н. А. Кримінально-правова комунікація у дискурсі ефективності кримінально-правового регулювання

Анотація. У статті продемонстровано вплив кримінально-правової комунікації на ефективність кримінально-правового регулювання з позиції технологічної та соціально-психологічної оцінки ефективності комунікації як досягнення нею запланованої цілі. Доводиться, що такі аспекти, як недопустимість ситуативної необґрунтованої законодавчої інверсії, відсутність такої, що передує криміналізації, кримінологічної експертизи та конфліктність сприйняття аудиторією криміналізації нівелюють ефективність кримінально-правової комунікації, можуть призводити до поведінкових конфліктів у суспільстві. Зловживання правовою комунікацією є одним із засобів тиску влади на суспільство, що дискредитує значення кримінального права як галузі, покликаної захищати найважливіші цінності суспільства та відносини, що виникають з їх приводу. Акцентується увага на тому, що сучасна парадигма кримінального права України залишається інквізиційною і вимагає модернізації: відмови від парадигми «охорона від суспільно небезпечних дій» і формування трендів «захист інтересів людини, спільноти, суспільства, держави» та «забезпечення належного кримінально-правового поведіння зі злочинцями і жертвами злочинів».

Ключові слова: кримінально-правова комунікація, кримінально-правове регулювання, зловживання правом, законодавча інтенція.

Савинова Н. А. Уголовно-правовая коммуникация в дискурсе эффективности уголовно-правового регулирования

Аннотация. В статье продемонстрирована взаимосвязь уголовно-правовой коммуникации и эффективности уголовно-правового регулирования с позиции технологической и социально-психологической оценки эффективности коммуникации, достижения ею запланированной цели такого регулирования. Доказывается, что такие аспекты, как недопустимость ситуативной необоснованной законодательной инверсии, отсутствие предшествующей криминализации криминологической экспертизы и конфликтность восприятия аудиторией криминализации нивелируют эффективность уголовно-правовой коммуникации и уголовно-правового регулирования в целом, могут приводить к поведенческим конфликтам в обществе. Злоупотребление правовой коммуникацией является одним из средств давления власти на общество, дискредитирующим значение уголовного права как отрасли, призванной защищать важнейшие ценности общества и отношения, возникающие по их поводу. Акцентируется внимание на том, что современная парадигма уголовного права Украины остается инквизиционной и требует модернизации: отказа от парадигмы «охрана от общественно опасных деяний» и формирования трендов «защиты интересов человека, сообщества, общества, государства» и «обеспечения надлежащего уголовно-правового обращения с преступниками и жертвами преступлений».

Ключевые слова: уголовно-правовая коммуникация, уголовно-правовое регулирование, злоупотребление правом, законодательная интенция.

Savinova N. Criminal Legal Communication in the Discourse of the Effectiveness of Criminal Legal Regulation

Annotation. The article is dedicated to the issues of the impact of criminal legal communication on the effectiveness of criminal legal regulation with a view to technological and socio-psychological assessment of communication effectiveness and achievement of the intended objective. It is argued that impermissibility of unjustified situational legislative inversion, the lack of essential preceding criminalistics examination, as well as conflict in acceptance of criminalization level affect the effectiveness of criminal legal communication and may lead to behavioral conflicts in the society. Abuse of legal communication is one of the means of authorities pressure on the society that discredits the value of criminal law as a branch aimed at protecting major social values and relations emerging from them. The author emphasized that the modern paradigm of criminal law of Ukraine remains inquisitorial and needs modernization, i.e. abandoning «protection from socially dangerous acts» and forming the trends of «protection of interests of a person, the society and the state», as well as «maintaining proper criminal legal treatment of criminals and victims of crimes».

Key words: criminal legal communication, criminal legal regulation, abuse of law, legislative intention.

ПРАВО

ЮРИДИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

України

Науково-практичне фахове видання

Засноване у 1922 році

Видається щомісячно

Свідоцтво про державну реєстрацію:
Серія КВ № 17414-6184ПР

Передплатний індекс: 74424

Адреса редакційної колегії:

04107, м. Київ
вул. Багговутівська, 17-21
Тел.: 0 (44) 537-51-00

Головний редактор:
Святоцький О. Д.,
доктор юридичних наук,
професор,
академік НАПрН України

E-mail: info@pravoua.com.ua

ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ «ПРАВО УКРАЇНИ» внесено до:

- **Переліку фахових видань у галузі юридичних наук** (наказ Міністерства освіти і науки України від 15 квітня 2014 року № 455);
- **Міжнародної наукометричної бази даних «EBSCO Publishing, Inc.» (США)** (Ліцензійні угоди від 16 травня 2013 року та 1 травня 2015 року);
- **Міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща)** (листопад 2014 року).

ЗАСНОВНИКИ ЖУРНАЛУ

Національна академія правових наук України
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Конституційний Суд України
Верховний Суд України
Вищий господарський суд України
Генеральна прокуратура України
Міністерство юстиції України
Спілка адвокатів України

ВИДАВЕЦЬ

© Видавничий Дім «Ін Юре»

9/2015